Падвядзём вынікі. Беларусь характарызуецца выгадным фізіка-геаграфічным і эканоміка-геаграфічным становішчам. Беларусь — сярэдняя па памерах краіна Еўропы плошчай 207,6 тыс. км^2, размешчаная ў цэнтры Еўропы. Працягласць дзяржаўнай мяжы Беларусі з Расіяй, Украінай, Польшчай, Літвой і Латвіяй складае 3617 км.

Праверце сябе. 1. У чым адрозненне фізіка-геаграфічнага становішча тэрыторыі ад эканоміка-геаграфічнага? 2. Дзе знаходзяцца геаграфічны цэнтр Беларусі і геаграфічны цэнтр Еўропы? 3 З якімі краінамі мяжуе Беларусь? Пералічыце іх па меры змяншэння працягласці меж.

Праблемныя пытанні. 1. Вызначце асноўныя станоўчыя і адмоўныя асаблівасці фізіка-геаграфічнага і эканоміка-геаграфічнага становішча Беларусі. 2. Якая вобласць Беларусі мяжуе з найбольшай колькасцю краін? 3. Якія вобласці Расіі і Украіны мяжуюць з Беларуссю?

Ад тэорыі да практыкі. Разлічыце, у колькі разоў большая або меншая тэрыторыя Беларусі ў параўнанні з тэрыторыямі краін-суседак.

§ 2. Фарміраванне тэрыторыі, адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел

Успомніце. *У склад якіх дзяржаў уваходзіла тэрыторыя Беларусі на працягу гістарычнага развіцця? Якія адзінкі адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу прымяняюцца ў краінах свету? Для чаго праводзіцца адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел?*

1. Фарміраванне дзяржаўнай тэрыторыі. Межы краін свету ўвесь час змяняюцца. Для Беларусі, якая размешчана ў цэнтры Еўропы, характэрна складаная гісторыя фарміравання тэрыторыі. Гэта абумоўлена пастаянным сутыкненнем палітычных інтарэсаў розных краін.

З урокаў гісторыі Беларусі вы ведаеце, што ў X ст. на землях сучаснай Беларусі ўзніклі першыя формы дзяржаўнасці — Полацкае і Тураўскае княствы, якія дасягнулі росквіту ў XI ст. У XIII–XVIII стст. тэрыторыя Беларусі ўваходзіла ў склад Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ). Тэрытарыяльную аснову ВКЛ складалі сучасныя беларускія землі, а дзяржаўнай мовай была старабеларуская. З другой паловы XVI ст. да канца XVIII ст. землі ВКЛ уваходзілі ў склад Рэчы Паспалітай. Напрыканцы XVIII ст. пасля падзелаў Рэчы Паспалітай беларускія землі ўвайшлі ў склад Расійскай імперыі і заставаліся ў ёй да 1917 г.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі і заканчэння Першай сусветнай вайны 1 студзеня 1919 г. была абвешчана Сацыялістычная

Савецкая Рэспубліка Беларусі (ССРБ), пазней — Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка (БССР). У 1922 г. БССР нараўне з іншымі савецкімі рэспублікамі падпісала Дэкларацыю і Дагавор аб утварэнні СССР.

У 1920-я гг. неаднаразова адбывалася змена меж Беларусі. Спачатку (1919 г.) да Савецкай Расіі адышлі Магілёўская, Віцебская і Смаленская губерні. Затым па ўмовах Рыжскага міру (1921 г.) Заходняя Беларусь плошчай 108 тыс. км^2 з насельніцтвам каля 4,6 млн чалавек увайшла ў склад Польшчы. У складзе БССР засталося толькі шэсць паветаў Мінскай губерні. Плошча рэспублікі скарацілася да 52 тыс. км^2. Пасля вяртання 17 паветаў Віцебскай, Магілёўскай, Гомельскай і Смаленскай губерняў у 1924, 1926 гг. плошча БССР павялічылася да 125 тыс. км^2, а насельніцтва — да 5 млн чалавек (мал. 4).

Наступнае змяненне меж Беларусі было ў 1939 г. Адбылося ўз'яднанне Заходняй Беларусі з БССР, і плошча краіны склала 234 тыс. км^2.

З 2021 г. 17 верасня наша краіна святкуе Дзень народнага адзінства. Гэтая дата з'яўляецца сімвалам адноўленай гістарычнай справядлівасці ў адносінах да беларускага народа, які быў раздзелены супраць яго волі ў 1921 г.

У 1945 г. 18 раёнаў Беластоцкай і Брэсцкай абласцей былі перададзены Польшчы (мал. 5). Апошняе ўдакладненне меж паміж Смаленскай і Магілёўскай абласцямі адбылося ў 1964 г., пасля чаго дзяржаўныя межы Беларусі не змяняліся.

Мал. 4. Тэрыторыя Беларусі ў 1920-я гг.

Мал. 5. Тэрыторыя Беларусі ў 1930–1940-я гг.

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

27 ліпеня 1990 г. Вярхоўны Савет БССР прыняў дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце рэспублікі, а ў верасні 1991 г. зацвердзіў новую назву — Рэспубліка Беларусь. 8 снежня 1991 г. былі падпісаны дакументы аб стварэнні Садружнасці Незалежных Дзяржаў (СНД). У 1999 г. была створана Саюзная дзяржава Беларусі і Расіі. У 2010 г. пачаў дзейнічаць Мытны саюз Беларусі, Расіі і Казахстана, а ў 2015 г. — Еўразійскі эканамічны саюз (ЕАЭС), да якога далучыліся Арменія і Кыргызстан.

2. Фарміраванне адміністрацыйнага падзелу Беларусі. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел (АТП) прадугледжвае падзел тэрыторыі дзяржавы на рэгіёны рознага рангу для ўдасканалення кіравання іх сацыяльна-эканамічным развіццём. Кожная адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка мае мясцовыя органы ўлады, якія падпарадкоўваюцца органам улады буйнейшага рангу.

Успомніце, які АТП быў на тэрыторыі Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды.

У 1924 г. у СССР уведзены новы адміністрацыйны падзел. Тэрыторыя была падзелена на акругі і раёны, а тыя — на сельсаветы. У 1938 г. замест акругі ўведзена новая адзінка — вобласць. У 1940–1960-я гг. у Беларусі вылучалася да 10 абласцей і 195 раёнаў. Пасля змен АТП у 1965–1966 гг. у БССР засталося 6 абласцей і 117 раёнаў, да якіх у 1989 г. дадаўся Дрыбінскі раён у Магілёўскай вобласці.

3. Сучасны адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел. Сучасны АТП Беларусі ўключае наступныя адзінкі: вобласць — раён — сельсавет (гарсавет). У Беларусі вылучаецца шэсць абласцей: Брэсцкая, Віцебская, Гомельская, Гродзенская, Магілёўская і Мінская. Плошчы абласцей апошнім часам не змяняюцца і складаюць ад 25,1 тыс. км^2 (Гродзенская) да 40,4 тыс. км^2 (Гомельская) (мал. 6).

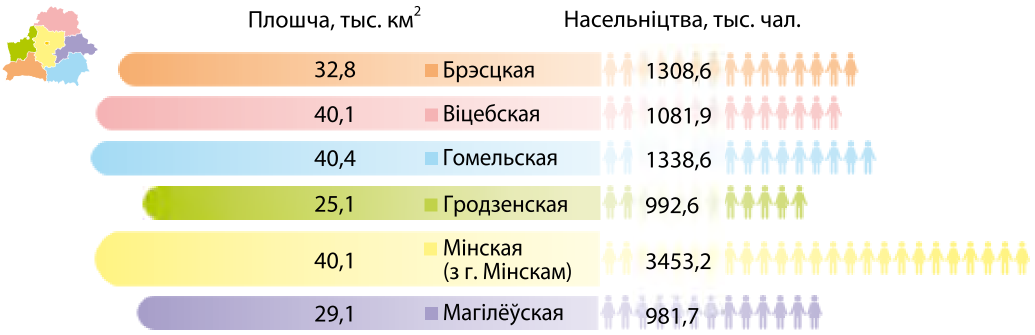

Мал. 6. Плошча (тыс. км^2) і насельніцтва (тыс. чал.) абласцей Беларусі на 01.01.2024

Значна больш вобласці адрозніваюцца па колькасці жыхароў. Па стане на 01.01.2024 у Магілёўскай вобласці пражывае каля 980 тыс. чалавек, а ў Мінскай (разам з г. Мінскам) — больш за 3450 тыс. чалавек. У межах абласцей вылучаецца 118 раёнаў. Тэрыторыя адміністрацыйных раёнаў падзяляецца на сельсаветы (1127, і іх колькасць змяншаецца). Як асобныя адміністрацыйныя адзінкі выступаюць некаторыя гарады і пасёлкі гарадскога тыпу, якія маюць абласное або раённае падпарадкаванне (мал. 7). Сярод пасёлкаў гарадскога тыпу вылучаюцца гарадскія, курортныя і працоўныя пасёлкі. Буйныя гарады падзяляюцца на гарадскія раёны. Асаблівы статус (горад рэспубліканскага падпарадкавання) мае сталіца Беларусі — г. Мінск. Такім чынам, на тэрыторыі Беларусі вылучаецца 1475 адміністрацыйных адзінак (па стане на 01.01.2024).

Сучасны адміністрацыйны падзел Беларусі склаўся ў часы СССР. Ён даволі груваткі і прыводзіць да дубліравання асобных функцый адміністрацыйнымі адзінкамі. Пачынаючы з 1995 г. у краіне аб’ядноўваюцца адміністрацыйныя адзінкі з адным цэнтрам, які ажыццяўляе кіраванне горадам і прылеглым раёнам (напрыклад, Орша і Аршанскі раён). Распрацоўваюцца варыянты аптымізацыі АТП, якія прадугледжваюць скасаванне абласцей і ўзбуйненне раёнаў са скарачэннем іх колькасці.

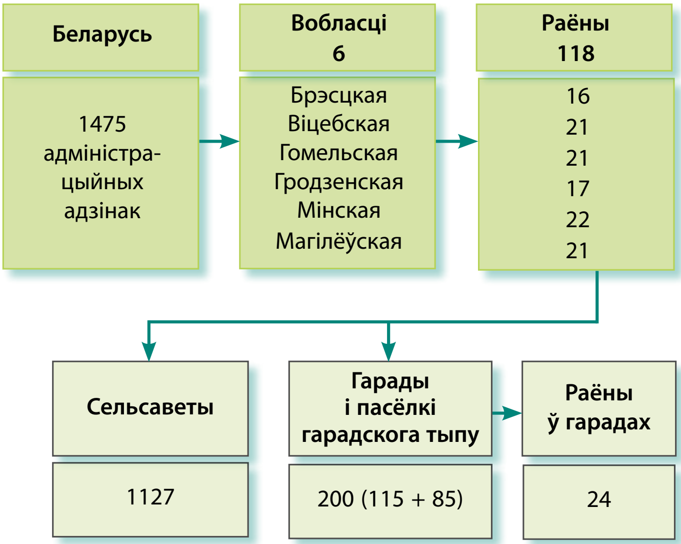

Мал. 7. Сучасны адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел Беларусі на 01.01.2024

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

Чатыры абласныя цэнтры (Брэст, Віцебск, Гомель, Гродна) знаходзяцца на ўскраінах абласцей. Акрамя абласных цэнтраў, існуе больш за 10 буйных гарадоў, якія выконваюць разнастайныя функцыі. Прапануйце варыянт змены АТП з вылучэннем 20–30 галоўных адміністрацыйных адзінак, якія заменяць цэнтры абласцей і раёнаў.

Падвядзём вынікі. Фарміраванне тэрыторыі Беларусі адбывалася да 1964 г. З 1989 г. у Беларусі вылучаецца 1475 адміністрацыйных адзінак, у т. л. 6 абласцей і 118 раёнаў.

Праверце сябе. 1. Якія адзінкі АТП існавалі на Беларусі ў розныя часы? 2. Якія апошнія змены АТП Беларусі праводзіліся на ўзроўні абласцей і раёнаў?

Праблемныя пытанні. Якія галоўныя адміністрацыйныя адзінкі, на ваш погляд, мэтазгодна пакінуць пры ўдакладненні адміністрацыйнага падзелу?

Ад тэорыі да практыкі. Пры дапамозе карт атласа вызначце раённыя цэнтры, больш аддаленыя ад абласных цэнтраў, чым ад Мінска.

§ 3. Геаграфічныя даследаванні

Успомніце. *Які ўнёсак у развіццё геаграфічных даследаванняў свету зрабілі ўраджэнцы Беларусі? Якія навукі адносяцца да геаграфічных? Якія сучасныя геаграфічныя навукі развіваюцца найбольш хуткімі тэмпамі?*

1. Асноўныя этапы геаграфічных даследаванняў Беларусі. Даследаванні Беларусі ў розныя часы мелі свае асаблівасці, адрозніваліся методыкай і арганізацыяй, абсталяваннем, ахопам тэрыторыі. Умоўна геаграфічныя даследаванні тэрыторыі сучаснай Беларусі можна падзяліць на тры этапы: дасавецкі (да кастрычніка 1917 г.), даваенны (да 1941 г.), сучасны (пасля 1945 г.).

2. Даследаванні тэрыторыі Беларусі на дасавецкім этапе. На дасавецкім этапе даследаванні мелі эпізадычны характар і звычайна ахоплівалі асобныя рэгіёны Беларусі.

Першыя звесткі пра геаграфічныя аб’екты Беларусі змяшчаюцца на антычных і сярэдневяковых картах. У канцы XVI ст. па ініцыятыве нясвіжскага князя Мікалая Крыштофа Радзівіла была падрыхтавана карта ВКЛ з каардынатнай сеткай, населенымі пунктамі, рэкамі і азёрамі. Радзівілаўская карта стала здабыткам еўрапейскай картаграфіі. Дзякуючы ёй за этнічнай тэрыторыяй беларусаў замацоўваецца назва